

УДК 341.485(497.13),1941/1945“(083.81)(093.2)
94(497.13),1941/1945“(093.2)

СТРАДАЊЕ ЦИВИЛА НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ У ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ

Драган ЦВЕТКОВИЋ

Музеј жртава геноцида, Београд

АПСТРАКТ: Рад представља покушај да се на основу делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године прикаже страдање у логору Јасеновац. Пратећи до сада исказани тренд у кретању добијених података за одређене територије и одређене националности, прорачуном је добијен број од 122.300 до 130.100 страдалих. У раду је направљена анализа националне структуре страдалих према годинама страдања, одређена територијална припадност жртава, њихова полна и социјално-економска структура, те је све то смештено у контекст страдања цивилног становништва НДХ и Југославије.

Кључне речи: Други светски рат, НДХ, Јасеновац, страдање цивила

Нема пуно тема које на простору некадашње Југославије могу да скрену на себе општу пажњу, како стручне тако и шире јавности. Једна од њих је свакако она која се бави логором Јасеновац у било ком погледу. Питање броја страдалих у Јасеновцу је једна од подтема која је увек актуелна и изнова побуђује пажњу јавности. Последњи повод за активирање нове расправе је отварање изложбене поставке СП Јасеновац у којој је исказан број од 69.842 страдала у логору.¹ Око саме концепције изложбене поставке

¹ Исказани број представља, према наводу из публикације, резултат досадашњих истраживања која су приказана у „Poimeničnom popisu žrtava KL Jasenovac“. Међу страдалима је 39.580 Срба, 14.599 Рома, 10.700 Јевреја, 3.462 Хрвата, 747 муслимана и 754 припадника

и у њој исказаног броја страдалих водила се полемика у јавности и у стручним круговима и пре њеног званичног отварања. Ширина те полемике, често јако емоционалне, само показује значај који ова тема има за готово све народе који деле или су делили заједничку историју на простору који је некада заузимала Југославија. У расправама су изнети опречни судови, од којих је део заступао екстремне ставове уз честу политизацију теме, а што нас опет упућује и на дозу непомирљивости коју тема носи са собом. Истовремено се на сајту Музеја Холокауста из Вашингтона (LCXMM) може прочитати да је у логору Јасеновац страдало између 56.000 и 97.000 особа.² Са друге стране, релативно скоро објављена *Енциклопедија холокауста* пружа податке о 600 хиљада убијених у Јасеновцу, међу којима је 25 хиљада Јевреја, а да је у читавој Независној Држави Хрватској (НДХ) убијено 500 хиљада Срба, из чега произилази да су Срби страдали искључиво у Јасеновцу.³ Овако супротстављени подаци (бројеви) могу да и код боље обавештених читалаца створе конфузију у схватању нечега што се звало концентрациони логор Јасеновац. Сматрамо да овај проблем захтева још доста рада уз мултидисциплинаран, рационалан и немотиван приступ.

Као основи за овај рад искористићемо податке делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године, који иако непотпун представља најрепрезентативнији узорак.⁴ На основу достигнутих резул-

осталих и неутврђених националности. (*Spomen područje Jasenovac* – katalog, grupa autora, Jasenovac, 2006, str. 218–219). У публикацији су изнети још неки бројеви страдалих, било да се ради о проценама Кочовића (70.000) и Жерјавића (око 83.000), сви интерно или јавно објављени резултати рада Музеја жртава геноцида (77.743 из 1997. године, 78.163 из 2.000 године и последња од 80.022 страдала из 2005. године, без навођења да се ради о достигнутим резултатима из ревизије пописа „Жртве рата 1941–1945“, а не о коначном резултату), као и процена да је у логору страдало између 80.000 и 100.000 особа. (*Исто*, стр. 47–48).

² Видети: www.ushmm.org/Holocaust-encyclopedia исто и на www.ushmm.org/museum/exhibit/online/jasenovac. Међу страдалима је између 45 и 52 хиљада Срба, 8 и 20 хиљада Јевреја, 8 и 15 хиљада Рома и 5 и 12 хиљада Хрвата и Муслимана. Сабирањем минималних и максималних вредности добија се да је у логору страдало између 66 и 99 хиљада особа. У енциклопедији се наводи и да је око милион људи страдало у Југославији, из чега произилази да је око 60% свих жртава изгубило живот у Јасеновцу. Ако од укупних жртава одбијемо страдале у јединицама НОВЈ – партизанима (нешто мање од 300.000) и осталим војним формацијама, следи да су сви цивили Југославије страдали у Јасеновцу. (R. Rozett, S. Spector, *Encyclopedia of the Holocaust*, Yad Vashem Jerusalem, 2000, str. 175, 280–281, 490)

³ У енциклопедији се наводи и да је око милион људи страдало у Југославији, из чега произилази да је око 60% свих жртава изгубило живот у Јасеновцу. Ако од укупних жртава одбијемо страдале у јединицама НОВЈ – партизанима (нешто мање од 300.000) и осталим војним формацијама, следи да су сви цивили Југославије страдали у Јасеновцу. (R. Rozett, S. Spector, *Encyclopedia of the Holocaust*, Yad Vashem Jerusalem 2000, 175, 280–281, 490).

⁴ Пописна комисија је утврдила да је учињен читав низ пропуста при изради пописника, тако да је њиме обухваћено 597.323 особа што је 56–59% од оних које је требало обухватити пописом (између 1.016.000 и 1.056.000), а у које није урачунато „најмање око 50.000 квинта“ као и око 40.000 Јевреја и Рома за које није имао ко да да податке. (Савезни завод

тата у ревизији пописа,⁵ а пратећи до сада исказани тренд у кретању добијених података, направимо процену броја страдалих у логору, те ће све анализе бити урађене на основу прорачунатог броја страдалих.⁶ Направимо анализу националне структуре према годинама страдања, одредићемо територијалну припадност жртава, њихову полну и социјално-економску структуру, те све то сместити у контекст страдања цивилног становништва НДХ и Југославије. Иако смо свесни ризика да овакав нумерички приступ може довести до дехуманизације жртве њеним свођењем на прост број, мишљења смо да овај приступ омогућава сагледавање проблема из специфичног угла који употпуњава целокупну слику страдања у логору Јасеновац, а и шире на простору НДХ и Југославије. Подсећамо да из сваког броја стоје људи са именом и прошлошћу, тако да сваки број колико год он био велики, треба посматрати као збир једне особе, па још једне, па још једне... док не дођемо до одређеног броја.

Важна ствар коју треба урадити пре него што пређемо на анализу делимично ревидираног пописа је утврђивање броја становника НДХ и националне структуре тог становништва. Прве процене су дали, по формирању државе, њени органи, као и немачки органи за своје потребе као заинтересоване стране. Према најпоузданијем извору међу њима (Немачко министарство спољних послова) у НДХ је живело 6.285.000 особа, без навођења броја Рома. Међу њима је било 52,51% Хрвата (3.300.000), 30,63% Срба (1.925.000), 11,14% Муслимана (700.000), 2,39% Немаца (150.000), 1,19% Мађара (75.000), 0,64% Јевреја (40.000), 0,48% Словенаца (30.000)

за статистику (СЗС), „Žrtve rata 1941–1945“ – Rezultati popisa, Beograd, 1966 – reprint izd. iz 1992, str. 7). Произилази да је попис обухватио између 51,7 и 54% стварно страдалих, па је на коришћење пописа стављен ембарго који је потрајао скоро 30 година (до 1992). Користећи се разноврсном архивском грађом, општинским документацијама, пописима СУБНОР-а (за поједине општине), монографијама и хроникама појединих области, општина, насеља, црквеним књигама, анкетним формуларима у Музеју жртава геноцида је 1995. године отпочео рад на ревизији пописа којим су обухваћена сва лица са простора СФРЈ без обзира на националну, верску, етничку, политичку, војну припадност, чиме би се отклонио један од основних недостатака пописа, а то је непописивање „колаборациониста“, као и на идентификовању Рома који нису посебно пописани 1964. године, већ се углавном воде као Срби, Хрвати или Муслимани. Након појаве нових демографских истраживања, као и анализе овог пописа, мишљења сам да за полазну тачку у истраживањима треба узети процену о броју страдалих која се креће између 1.070.000 и 1.120.000 особа, одакле следи да је пописом обухваћено 53,3–55,8% страдалих.

⁵ До сада је пописом регистровано 655.215 страдалих особа што је 58,50 до 61,24% од процењеног броја страдалих. (АЈ, фонд 179 – Попис „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године, АМЖГ, Фонд „Жртве рата 1941–1945“ и база података „Жртве рата 1941–1945“)

⁶ Досадашње искуство у презентирању достигнутих резултата ревизије пописа показује да су они углавном погрешно (или можда намерно) сматрани коначним, те су као такви представљани у медијима, а у неколико случајева и у стручној јавности. Даби смо избегли да се и овај пут понови тако нешто, а узимајући у обзир важност и интригантност теме, одлучили смо се да их прикажемо на овај начин.

и 1,03% Чеха и Словака (65.000).⁷ Дакле, на основу ове немачке процене произилази да је на територији НДХ живело 39,35 до 39,70% становника тадашње Југославије.⁸ После рата нису направљени посебни демографски прорачуни за ову територију. Мишљења смо да при разматрању овог питања треба узети у обзир и чињеницу да је стварно присуство српског становништва током рата било реално доста мање. Већ у првој години постојања НДХ број Срба је био смањен за најмање 300.000, чиме се њихово учешће у популацији смањило на 25,70%.⁹

Утврђивање броја страдалих у логору Јасеновац је немогуће издвојити из утврђивања општег броја страдалих у НДХ, па шире гледано и у Југославији. Југославија се по завршетку рата, као и све друге земље учеснице, сусрела са проблемом утврђивања ратних губитака. То се могло обавити на два начина, демографским прорачуном, што је једноставнија али непоузданија метода, или пописивањем страдалих, што је скупља али поузданија метода. Прва званична послератна демографска процена је показала да је у Југославији страдало 1.706.000 особа,¹⁰ да би се касније појавило још неколико проценa (у земљи и иностранству) како демографских

⁷ F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977, str. 106. Према прорачунима у НДХ је живело 6.439.331 становника, од којих је 4.868.831 Хрвата, 1.250.000 Срба и 320.500 осталих, без навођења података о броју Муслимана (који су третирани као Хрвати), Јевреја и Рома. (Postanak Nezavisna Države Hrvatske, Zagreb, 1942, према F. Jelić-Butić, *n. d.*, str. 106) Према још једном немачком извору из јуна 1941. године било је 6.043.000 становника од којих је 3.069.000 Хрвата, 1.847.000 Срба. 717.000 Муслимана и 410.000 осталих. (B. Krizman, NDH između Hitlera i Musolinija, str. 129; AJ, T-501, ролна 265)

⁸ За Југославију је процењено да је 1941. године имала 15.831.000 становника (B. Kočović, *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, str. 164), односно 15.973.000 становника (V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989, str. 80).

⁹ Почетком посматраног периода, након Априлског рата међу ратним заробљеницима који су се нашли у Немачкој било је око 35.000 Срба са територије НДХ (N. Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svjetskom ratu*, Beograd, 1975, str. 163). На жалост, непознато је који су део од око 10.000 ратних заробљеника у Италији представљали Срби (J. Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979, str. 78; V. Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1982, str. 472). Прорачуном на основу пописа „Жртве рата...“ за преживеле и страдале припаднике Војске КЈ који су били у логорима за ратне заробљенике са територија Босне и Херцеговине и Хрватске добија се број заробљеника који се креће између 35.000 и 37.000, којима свакако треба придодати и заробљенике из Срема којих је било око 6.000 тако да се број заробљеника српске националности кретао између 41.000 и 43.000. Планским исељавањем Срба које је спроводила НДХ, са једне стране, и бежањем од терора, са друге стране, у Србији се до јесени 1941. године нашло више од 200.000 избеглица и исељеника српске националности са територије НДХ. (F. Jelić-Butić, *n. d.*, str. 170; помињу се бројеви избеглица од 137.000 до више од 200.000 исто и код V. Dedićer, A. Miletić: *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941–1944*, Beograd, 1989, str. 29). Такође, међу 200.000 радника (било присилних или добровољних) у Немачкој налазила се барем трећина српске националности. (N. Živković, *n. d.*, str. 162–163; A. M. Gruenfelder, ... U radni stroj velikog Njemačkog Reicha! – Prislilni radnici i radnice iz Hrvatske, Separat rukopisa u MZG, 5)

¹⁰ Архив Србије и Црне Горе (АСЦГ), 54-1-3 Репарациона комисија при влади ФНРЈ. Овај број је осамдесетих година јавно оспорио Владета Вучковић, професор математике на универзитету *South Band* (САД), који тврди да је Кардељ демографске губитке које је он израчунао претворио у стварне ратне губитке. Ова тврдња званично никада није оспорена.

тако и стварних ратних губитака Југославије.¹¹ Сматрамо да би за даља истраживања требало користити оне демографске процене које број страдалих одређују између 1.000.000 и 1.100.000. Ни пописивање страдалих које су вршиле различите организације није дало боље резултате.¹² На југословенско-немачким преговорима о обештећењу коришћена је цифра од 960.000 страдалих, која се појављује у меморандуму југословенске владе од 16. 9. 1969. године.¹³ Конфузија око броја страдалих за Југославију се преноси и на број страдалих у оквиру НДХ. До сада није направљена ниједна демографска процена броја страдалих која се односи на ту територију, па самим тим ни процена броја страдалих цивила. Можемо је само наслутити из демографских процена које су рађене за територије које су заузимале републике у оквиру Југославије и то само код оних које су направиле разлику између цивила и осталих категорија. Тако долазимо до грубе процене о броју страдалих цивила који се креће између 300 и 330 хиљада укупно свих националности.¹⁴ Већ познате тврдње о броју страдалих Срба у НДХ који

(V. Vučković, „Žrtve rata“, *Naša reč*, br. 368, London, 1985 – prema Lj. Boban, *Kontaverze iz povjesti Jugoslavije*, II, 1988, str. 410; slično V. Bulić, „Mrtvi su ujedinjeni za sva vremena“, *Duga*, br. 412, 1989, str. 45–49).

¹¹ Демографски губитак су проценили: Принстонски универзитет на 1.200.000 (1944. године), Д. Тасић 2.428.000 (1951), Д. Вогелник 2.850.000 до 3.250.000 (1952), И. Лах 2.100.000 (1952), Г. Ипсен 1.690.000 (1954), Б. Кочовић 1.985.000 (1985), В. Жерјавић 2.022.000 (1989), Ж. Ђорђевић 2.825.000 (1997), док су стварни ратни губитак проценили Тасић на 1.400.000, Вогелник на 1.800.000, Лах на 1.000.000, Г. Фрумкин на 1.500.000 (1961), Комисија за попис „Жртве рата 1941–1945“ (1964) на 1.016.000 до 1.066.000, односно на 1.106.000 и 1.156.000, Кочовић 1.014.000, Жерјавић 1.027.000, Ђорђевић 1.838.000. Драстичне разлике (од 2.050.000 код демографских и 838.000 код стварних губитака) се јављају као последица различитих методолошких приступа, посебно у одређивању стопе годишњих прираштаја, броја становника новоприкључених области и броја емигрираних становника. (Опширније видети у Ј. Мирковић, *Објављени извори и литература о јасеновачким логорима*, Б. Лука – Београд, 2000, стр. 212–222).

¹² Први покушај пописивања ратних жртава спровела је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1946. године, али попис није био успешан услед пропуста у раду и несарадње међу земаљским комисијама, те је обухватио само 505.182 особе што је сматрано недовољним, па је требало да буде поновљен што није учињено. (М. Зећевић, Ј. Поповић, *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из другог светског рата, Београд, 1996, knj. I, str. 42). СУБНОР је радио пописе по општинама 1950. године (појединачни подаци нису никада објављени, постоје збирни подаци за Хрватску), затим пописе преживелих припадника НОБ-а и учествовао је са другим истраживачима у изради и објављивању локалних монографија са пописима палих бораца и „жртава фашистичког терора“. Такође је и Црвени крст прикупљао податке о страдалима. Овде треба придодати и већ поменути попис „Žrtve rata 1941–1945“ из 1964. године.

¹³ На трговинским преговорима из маја 1963. године било је речи о 1.179.399 жртава од којих 243.478 преживелих, што значи да је страдалих 935.921. (Ž. Janjetović, „Pitanje odštete žrtvama fašizma u jugoslovensko-nemačkim odnosima posle Drugog svetskog rata“, *Dijalog* 9, Zagreb, 2005, str. 559) Нажалост, не наводи се на који се начин дошло до поменутих бројева.

¹⁴ Жерјавић је цивилне жртве проценио на 174.000 за БиХ, 153.000 за Хрватску и 46.000 за Војводину. Наравно треба узети у обзир да је само део Војводине (Срем) улазио у састав НДХ, као и део Србије (Земун), а да из процене треба издвојити страдале из Барање, Међумурја, Истре са Ријеком и дела Далмације. Укупан број страдалих у НДХ према

се налазе у литератури овде нећемо понављати. Изнећу само једну процену о броју страдалих са већ поменутог сајта LCXMM-а према којој је у НДХ страдало између 330 и 390 хиљада Срба, 32 хиљаде Јевреја, 26 хиљада Рома док се не наводи број страдалих Хрвата и Муслимана, као ни како се дошло до поменутих података. Тако долазимо до броја страдалих у Јасеновцу, где нећемо наводити све до сада објављене бројеве и процене које се крећу у распону од 20 хиљада до преко милион,¹⁵ уз напомену да се у иностраној литератури, а и делу наше јавности, често мешају или поистовећују бројеви страдалих у логору Јасеновац и НДХ.

Мишљења смо да за полазну тачку у истраживањима треба узети број страдалих Југославије који је произашао из процеса настанка пописа „Жртве рата 1941–1945“ који се креће између 1.070.000 и 1.120.000 особа. Прорачуном за територију која је приближно једнака територији НДХ долазимо до броја који се креће између 695.000 и 742.000 страдалих. Ако као средњу вредност узмемо 718.500 страдалих произилази да страдали НДХ представљају 64,15% до 67,15% људских губитака Југославије, што је јако велико страдање с обзиром на учешће од 39,70% у њеној популацији. Разврставање по категоријама показује да је у НДХ живот изгубило између 504.000 и 536.000 цивила¹⁶ тако да они представљају према средњој вредности (даље за с. в.) 70,08% до 74,71% свих страдалих НДХ, а уједно цивили из НДХ чиме између 70,84% и 74,39% страдалих цивила Југославије.¹⁷ Поређења ради, у осталом делу Југославије, дакле ван територије НДХ, учешће цивила међу страдалима је између 51,98 и 52,40%.¹⁸ Национална структура страдалих цивила показује да је међу њима:

грубој процени је између 520 и 550 хиљада што је тек нешто више од половине страдалих Југославије. Он је чак пробао да демографски прорачуна број страдалих у логорима, тако да је за БиХ израчунао 85 хиљада и за Хрватску 48 хиљада, којима треба прикључити неколико хиљада из Војводине (Срема) за коју је утврдио број од 26 хиљада, као и страдале у логорима из Земуна који припада Србији. Тако долазимо до грубо израчунаог броја од 133 до 137 хиљада особа које су изгубиле живот у неком од концентрационих логора у НДХ или ван ње, што је 40,91 до 45,00% страдалих цивила из НДХ. (V. Žerjavić, *n. d.*, str. 116.) Према Кочовићу груба процена страдалих у НДХ се креће између 580 и 620 хиљада, што је око 60% страдалих из Југославије. Нажалост, није разврставао страдале по категоријама па не знамо колико је цивила страдало према његовим прорачунима. (B. Kočović, *n. d.*, str. 183).

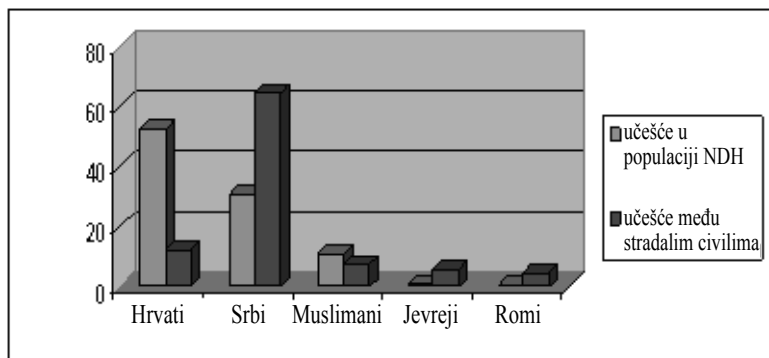
¹⁵ Опширније видети Ј. Мирковић, *н. д.*, стр. 94 и 160.

¹⁶ У НДХ је страдало између пет и шест хиљада припадника Војске Краљевине Југославије у Априлском рату и у логорима за ратне заробљенике (од 0,70% до 0,84% страдалих), између 149 и 157 хиљада припадника НОВЈ (од 20,84% до 21,96% страдалих) и између претпостављених 37 и 43 хиљада припадника осталих војних формација (од 5,17% до 6,01% страдалих).

¹⁷ Процењени број страдалих цивила Југославије се креће између 699 и 734 хиљада што је 63,97 до 66,96% страдалих.

¹⁸ Однос у броју страдалих цивила НДХ и остатка Југославије износи 2,64 : 1, али с обзиром на то да је територију НДХ настањивало 39,70% популације Југославије тај однос у страдању износи 4,01 : 1.

Срба – 325.000 до 345.000	(62,50 до 66,46% за с. в.)
Хрвата – 63.000 до 67.000	(11,75 до 12,90% за с. в.)
муслимана – 39.000 до 41.000	(7,46 до 7,94% за с. в.)
Јевреја – 30.000 до 32.000	(5,78 до 6,15% за с. в.)
Рома – 24.000 до 26.000	(4,66 до 4,96% за с. в.)
осталих националности – 6.000 до 7.000	1,21 до 1,29% за с. в.)
неутврђене националности ¹⁹ – 17.000 до 18.000	(3,26 до 3,47% за с. в.)

Националности према учешћу у становништву НДХ и према учешћу међу страдалим цивилима

С обзиром на учешће у популацији приметне су изразите диспропорције у страдању цивила појединих националности. Однос у броју страдалих цивила код Срба²⁰ и Хрвата износи 5,15 : 1, али с обзиром на њихов међусобни однос у популацији НДХ (1 : 1,71) тај однос износи 8,81 : 1. Код Срба и муслимана однос у броју страдалих цивила је 8,38 : 1, али с обзиром

¹⁹ Прелиминарне анализе које су рађене за групу „неутврђене националности“ показују да је међу њима највише Срба и Рома, али за сада не постоје валидни извори које потврђују ове претпоставке.

²⁰ Поред најмање 300.000 одсутних Срба из НДХ, још најмање 300.000 је било (у краћем или дужем периоду) у јединицама НОВЈ–партизанима (101.000 до 106.000 погинулих израчунатих према попису ЖР и још сигурно двоструко више преживелих) и добровољачким јединицама и око 20 до 30.000 у четницима (од којих је 6–8.000 погинулих) из чега произилази да је цивила српске националности као потенцијалних жртава било између 1.200.000 и 1.300.000. Према томе у НДХ је страдало између 25,77 и 27,92% потенцијалних цивилних жртава српске националности. Ако се пође од често изношене, али и исто тако и често оспораване тврдње да „трећину Срба треба убити, трећину покрстити, а трећину протерати“ (дакле по 640.000), можемо рећи да је у делу који се односи на убијене остварен надполовичан успех. Ако се овде додају и страдали у војним формацијама којих је између 112.000 и 119.000, успех НДХ у „елиминацији“ српске популације је још „успешнији“.

на њихов међусобни однос у популацији (2,75 : 1) тај однос је 3,05 : 1.²¹ Срби цивили из НДХ представљају 76,14% свих страдалих цивила српске националности, иако је на тој територији живело свега 29,56% од свих Срба, односно 24,57% ако се узму у обзир одсутни Срби из НДХ.²² Однос у броју страдалих цивила српске националности из НДХ и осталог дела Југославије износи 3,19 : 1, али с обзиром на то да је на територији НДХ живео мањи део српског народа стварни однос у страдању је 7,60 : 1.²³

На основу достигнутих резултата у ревизији пописа, а пратећи до сада исказани тренд у кретању добијених података за одређене територије и одређене националности, можемо са сигурношћу проценити да се број страдалих у логору Јасеновац креће између 122.300 и 130.100 особа.²⁴ Према средњој вредности од 126.200 они чине између 17,01 и 18,16% страдалих из НДХ, што је уједно између 11,27 и 11,79% страдалих Југославије. Тиме се логор Јасеновац издваја као највеће страстиште не само у НДХ, већ и у читавој Југославији, а и у глобалним размерама страдања заузима значајно место. Ако се узму у обзир само цивилне жртве рата, у Јасеновцу је страдало између 23,54 и 25,04% цивила НДХ. Они уједно представљају између 17,53 и 18,03% свих страдалих цивила Југославије. Међу свим становницима НДХ који су изгубили живот у неком од концентрационих логора у НДХ или ван ње, страдали у Јасеновцу чине између 71,30 и 75,57%.²⁵ Тиме он постаје синоним за страдање у концентрационом логору.

Гледано према годинама постојања логора, највеће страдање од 67,76% је забележено у 1942. години када је живот изгубило између 82.870 и 88.156 особа. Иако је неупоредиво мање страдање осталих година постојања логора, по броју се издвајају прва, односно само четири месеца током којих је постојао логор и претпоследња година рата током којих је живот

²¹ Ако се узму у обзир одсутни Срби из НДХ, однос у популацији код Срба и Хрвата је 1 : 2,06, а Срба и Муслимана 2,29 : 1, тако да је однос у страдању код Срба и Хрвата 10,61 : 1, док је код Срба и Муслимана 3,86 : 1.

²² Ако се изузму Црногорци из Црне Горе којих је према проценама 1941. било 340.000, Срби (са преосталим Црногорцима које је тешко раздвојити) су у Југославији чинили 41,14% популације (6.512.873). (В. Коџовић, *n. d.*, str. 164–179.)

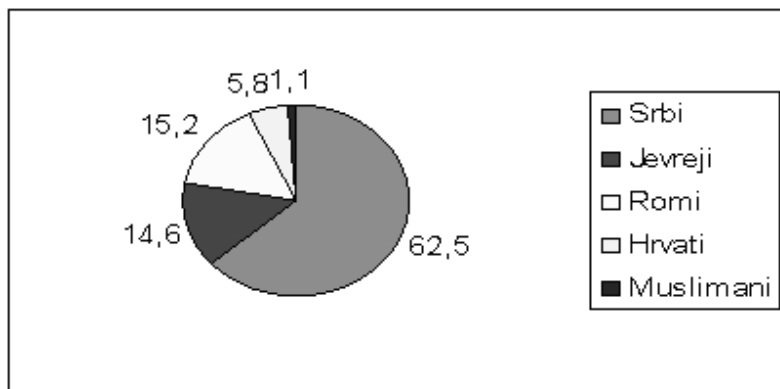
²³ Ако узмемо у обзир да је број Срба у НДХ током рата био реално мањи однос у страдању је 9,79 : 1.

²⁴ Наравно, уколико би дошло до драстичних промена међу убудуће идентификованим жртвама које значајно одступају од досадашњег тренда, могуће је да ова процена доживи измене и добије друге вредности. До сада је процесом ревизије пописа утврђен број од 84.796 особа које су изгубиле живот у логору Јасеновац.

²⁵ Према до сада исказаном тренду у обрађеним подацима за територију приближно једнакој територији НДХ прорачунато је да је у концентрационим логорима страдало између 166 и 177 хиљада особа. У овај број нису урачунате особе које су страдале на принудном раду у НДХ или у Немачкој, а чији положај се често могао изједначити са положајем заточеника у конц-логорима. Такође у овај број нису урачунати страдали у логорима за ратне заробљенике.

изгубило 13,08%, односно 8,91% страдалих логораша. Национална структура страдалих показује да је међу њима:

Срба – 77.000 до 81.000	(60,77 – 64,23% за с. в.)
Јевреја – 18.000 до 19.000	(14,23 – 15,04% за с. в.)
Рома – 18.000 и 20.000	(14,62 – 15,45% за с. в.)
Хрвата – 7.000 и 7.500	(5,58 – 5,89% за с. в.)
муслимана – 1.300 и 1.500	(1,07 – 1,14% за с. в.)
осталих и непознатих националности – 1.000 и 1.200	(0,85 – 0,89% за с. в.)

С обзиром на учешће у популацији од 0,6 односно 0,5%, Јевреји и Роми представљају највеће страдалнике логора. Учешће страдалих Срба је више него дупло веће од њиховог учешћа у становништву НДХ. Са друге стране учешће страдалих Хрвата и муслимана је 10 пута мање од њихове заступљености у популацији. Однос у броју страдалих Срба и Хрвата у логору је 10,90 : 1, али с обзиром на њихов однос у популацији НДХ (1 : 1,71), тај однос износи 18,64 : 1.²⁶

Укрштање година страдања са националном структуром страдалих у логору даје много потпунију слику. Тако се може пратити каква је перцепција противника међу појединим националностима од стране режима НДХ у појединим периодима рата. То је условило битне разлике у њиховом страдању, тако да поједине националности у већем делу страдају или бивају готово у потпуности уништене у првим годинама рата, а неке у последњим.

²⁶ Ако се узме у обзир смањени број Срба у НДХ услед одсутности дела становништва, однос у страдању између Срба и Хрвата у логору Јасеновац је 22,45 : 1.

Јасеновац	1941.	%	1942.	%	1943.	%	1944.	%	1945.	%	укупно
Срби	7.638–8.035	9,92	53.969–56.773	70,09	4.689–4.933	6,09	7.862–8.270	10,21	2.834–2.981	3,68	77.000–81.000
Јевреји	3.812–4.024	21,18	12.067–2.737	67,04	893–942	4,96	497–526	2,77	725–766	4,03	18.000–19.000
Роми	3.199–3.554	17,77	13.475–4.972	74,86	351–390	1,95	929–1.032	5,16	47–52	0,26	18.000–20.000
Хрвати	1.020–1.093	14,57	2.442–2.617	34,89	615–659	8,79	1.157–1.240	16,53	1.765–1.820	25,22	7.000–7.500
Муслим.	143–165	10,99	296–341	22,74	168–194	12,95	378–436	29,05	316–364	24,27	1.300–1.500
Остали и Непозн.	186–204	18,58	634–698	63,44	51–56	5,11	78–85	7,77	51–56	5,09	1.000–1.100
укупно	15.997–17.017	13,08	82.870–8.156	67,76	6.751–7.182	5,52	10.897–1.592	8,91	5.724–6.089	4,68	122.300–300.100

Приметна је неравномерност у страдању међу појединим националностима, тако да се јасно издвајају две групе. У прву и знатно већу групу спадају националности код којих је највећи део страдао у прве две године постојања логора. У њу се сврставају Роми са 92,63% (16.674–18.526), Јевреји са 88,22% (15.879–16.761), остале и неутврђене националности са 82,02% (820–902 и Срби са 80,01% страдалих (61.607–64.808). Код свих националности из ове групе више од 63% страдалих је изгубило живот у 1942. години. Другу, мању групу, сачињавају националности код којих је значајан део или пак већина страдала у последње две године рата, а у њу спадају муслимани са 53,32% (694–800) и Хрвати са 41,75% страдалих (2.922–3.060).²⁷ Иако је највећи део код свих националности, изузев муслимана, страдао током 1942. године, њихово учешће међу страдалима није једнако сваке године. Тако је код Јевреја и Рома највеће учешће међу страдалима забележено током прве године постојања логора када оно износи између 23,02 и 24,49% односно између 19,84 и 21,11%, што је код обе националне групе знатно више од њиховог учешћа међу страдалима логора.²⁸ Са друге стране, код Хрвата и муслимана је тек последње године постојања логора (година са најмањим бројем страдалих) регистровано значајније учешће међу страдалима које се кретало између 29,45 и 33,60%, односно између 5,58 и 5,94%, што је код обе националне групе више него, пет пута од њиховог процентуалног учешћа међу страдалима из логора.²⁹ Код Срба,

²⁷ Хрвати мање-више имају равномерно страдање у логору тако да је током прве две године страдало 49,46%.

²⁸ Код Јевреја се учешће међу страдалима кретало у оквиру просека за 1942. годину (14,07–14,97%), нешто испод просека за наредну и последњу годину рата (12,78–13,60 односно 12,25–13,03), са изразитим падом у 1944. години када износи 4,42 до 4,70%. Са друге стране код Рома је и током 1942. године регистровано учешће међу страдалима веће од просечног (16,14–17,16%), да би у наредним годинама уследио пад тако да последње године постојања логора оно износи испод једног процента (0,81–0,87%).

²⁹ Код обе националне групе је приметан раст у учешћу међу страдалима, тако да се код Хрвата креће између 8,87 и 9,44% током 1943. године и између 10,34 и 11,00% током 1944. године, односно код муслимана између 2,52 и 2,68% током 1943. и између 3,51 и 3,73% током 1944. године.

као далеко најбројније групе међу страдалима, приметно је варирање у учешћу међу страдалима у појединим периодима постојања логора. Највеће учешће међу страдалима забележено током 1943. и нарочито током 1944. године када износи између 67,28 и 71,26% односно, између 69,58 и 74,02%, што је доста више од њихове просечне заступљености међу страдалима, мада је и годину дана раније њихово страдање било изнад просека.³⁰ Најмање учешће је регистровано током прве и последње године рата, када износи између 46,05 и 48,99%, односно између 47,76 и 50,80%, што је доста испод њиховог просека.

Када се говори о страдању у логору Јасеновац значајно је утврдити одакле потичу страдали. Из достигнутих резултата у ревизији пописа следи да 54,00% страдалих у логору потиче из Хрватске (66.042–70.254), да је 38,12% из Босне и Херцеговине (46.621–49.594), 5,98% из Срема (7.314–7.780) и 1,90% из осталих делова Југославије (2.324–2.472). Гледано по националностима, 87,71% страдалих Хрвата потиче из Хрватске (6.140–6.578), док 98,25% муслимана потиче из БиХ (1.277–1.474). Од страдалих Рома 81,65% потиче из Хрватске (14.697–16.330), 5,62% из Босне и Херцеговине (1.011–1.124), 10,81% из Срема (1.946–2.162) и 1,92% са територија ван НДХ. Већи део, 51,75% страдалих Јевреја потиче из БиХ (9.283–9.833), 38,17% из Хрватске (6.871–7.252), 6,08% из Срема (1.094–1.155) и 4,0% из осталих делова Југославије ван НДХ (720–760). На крају позабавићемо се одређивањем одакле потичу страдали Срби као најбројнији међу жртвама логора Јасеновац. Већи део страдалих Срба је из БиХ 49,44% (38.069–40.046), нешто их је мање из Хрватске 43,90% (33.803–35.559), док је остатак из Срема 6,22% (4.789–5.038) и 0,44% из осталих делова Југославије (339–356). Највише су страдали Срби који су живели у општинама које су се налазиле у непосредној близини логора, тако да из свега три општине, Босанске Градишке, Босанске Дубице и Новске потиче између 20,79 и 21,32% свих страдалих Срба (16.841).³¹ Колика је била улога логора Јасеноваца у страдању Срба из ових општина показују примери Новске и Босанске Градишке где страдали у логору представљају 76,66%, односно 66,57% свих страдалих цивила српске националности.³²

Анализа полне структуре показује да су у логору губили животе припадници оба пола, али да губитак није било уједначен тако да жене чине

³⁰ Учешће Срба међу страдалима током 1942. године износи између 62,81 и 66,82%.

³¹ Овде је исказано учешће према тренутно достигнутим резултатима ревизије (Б. Градишка 9.055, Б. Дубица 5.280, и Новска 2.506), тако да је могуће (вероватно) да је број страдалих већи пошто је једино општина Б. Дубица обрађена у потпуности, а самим тиме и њихово учешће у страдању је веће.

³² Такође у логору страдали Хрвати из Новске чине 69,85% страдалих цивила ове националности из ове општине.

40,40% страдалих, што је између 49.409 и 52.560 особа. Такође ни страдање у оквиру појединих националности није исто.

Јасеновац	мушкарци	%	жене	%
Срби	44.737–47.061	58,10	32.263–33.939	41,90
Хрвати	4.641–4.973	66,30	2.359–2.527	33,70
Јевреји	12.483–13.177	69,35	5.517–5.823	30,65
Роми	9.461–10.512	52,56	8.539–9.488	47,44
муслимани	1.002–1.156	77,04	298–344	22,96
остали и непознати	566–623	56,62	434–477	43,38
укупно	72.891–77.540	59,60	49.409–52.560	40,40

Највеће учешће страдалих жена од 47,44% је забележено код Рома, 43,38% код групе осталих и непознатих националности и 41,90% код Срба који су изнад просечног страдања, док је најниже забележено код муслимана са 22,96%. Иако је на нивоу страдања у НДХ код Јевреја изједначено учешће страдалих жена и мушкараца, то није случај и са страдалим женама у логору Јасеновац, пошто је део жена депортован за Немачке концентрационе логоре или је изгубио живот у неком другом логору НДХ. Анализа показује да жене са различитих територија нису равномерно страдале. Тако, жене српске националности из Хрватске чине 47,35% страдалих Срба са те територије, док је њихово учешће међу страдалим Србима из Босне 37,58%.

Утврђивање социјално-економске структуре страдалих је значајно због што потпуније реконструкције несталих заједница, као и због утврђивања штете која је настала услед неостварених или прекинутих каријера, као и успоравања модернизацијских токова које је она проузроковала. Она се може сагледати преко професионалне структуре страдалих. Професионална структура страдалих је позната у 82,38% случајева (100.751–107.176), док се за преосталих 17,62% и даље трага.³³ Међу страдалима са познатим занимањем уочљиве су две групе: они који су остваривали неке приходе (радно активни) и којих је 48,43% (59.230–63.007) и они који нису остваривали

³³ Учешће неутврђених професија није исто код свих националности. Најповољнија је ситуација код Хрвата где неутврђене професије постоје код свега 4,86% страдалих. Нешто је лошије код муслимана и Срба где она чине 9,14 односно 10,91%, док је најгора ситуација код Јевреја где непозната занимања постоје код 29,71% страдалих. Овде није приказана анализа професионалне структуре страдалог ромског становништва због непотпуности података са којима се за њих располаже. Међу до сада идентификованим Ромима 48,63% је непознатог занимања, а још 44,88% су регистровани као издржавана лица (због јако великог учешћа деце међу до сада идентификованим) и 4,27% као ђаци. Код до сада идентификованих радно активних Рома који чине свега 2,20% страдалих, налази се 40,32% пољопривредника, 20,95% радника, 6,32% привредника, 18,18% осталих занимања и 14,23% незапослених.

приходе и којих је 51,57% (63.070–67.093). Међу њма издржавана лица чине 45,58% (55.744–59.300), а ђаци и студенти 5,99% од укупног броја страдалих (7.326–7.793).

Даља анализа показује да професионална структура страдалих није иста код свих националности. Кренућемо прво од непродуктивног дела становништва. Међу страдалима оно чини 53,89% код Јевреја, 51,77% код Срба, 30,96% код Хрвата и 25,75% код муслимана. Издржавана лица (жене, деца и старије особе) су међу страдалима чинила 46,53% код Срба (35.828–37.689), 41,80% код Јевреја (7.524–7.942), 24,67% код Хрвата (1.727–1.850) и 19,16% код муслимана (249–287). Бацаи и студенти чине 5,24% код страдалих Срба (4.035–4.244), 12,08% код Јевреја (2.174–2.295), 6,28% код Хрвата (440–471) и 6,59% код муслимана (86–99).

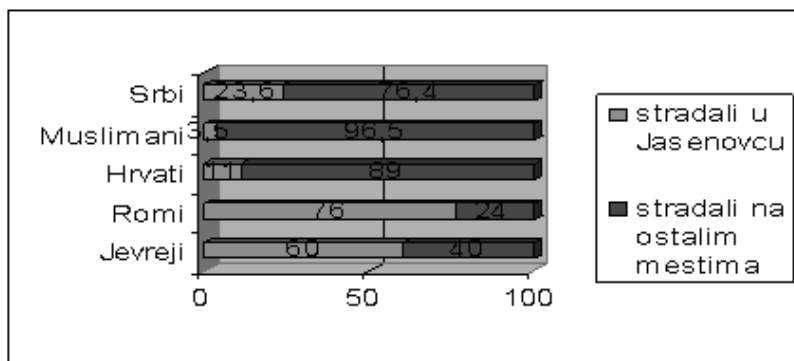
Радно активно становништво чини 48,23% страдалих код Срба (37.137–39.066), 46,11% код Јевреја (8.300–8.761), 69,04% код Хрвата (4.833–5.178) и 74,25% код страдалих муслимана (969–1.114). Даље разврставање према групама занимања у оквиру појединих националности даје потпунију слику.

Јасеновац	Срби	%	Хрвати	%	Јевреји	%	Муслимани	%
пољопривредници	29.175–30.690	78,56	1.428–1.530	29,54	80 – 84	0,96	336–386	34,68
привредници	2.002–2.106	5,39	928–995	19,21	4.148–4.378	49,97	180–207	18,55
радници	3.365–3.539	9,06	1.170–1.253	24,20	1.025–1.082	12,35	286–329	29,52
службеници и стручњаци	1.433–1.508	3,86	971–1.040	20,09	2.134–2.252	25,71	102–117	10,48
слободне професије	163–172	0,44	85–91	1,75	422–445	5,08	13–14	1,29
лица са личним приходима	182–191	0,49	47–51	0,98	215–227	2,59	5	0,48
војска, жандарм и полиција	182–191	0,49	56–60	1,16	7–8	0,09	9–11	0,97
остала занимања	542–570	1,46	124–133	2,56	222–234	2,67	28–32	2,90
незапослени	93–98	0,25	25–27	0,52	48–51	0,58	9–11	0,97

Без улажења у дубљу анализу, за коју је потребно више простора и времена, из приложенога се види да су Срби и Јевреји у логору Јасеновац уништавани у потпуности као нације. Са друге стране, професионална структура страдалих Хрвата и муслимана, која није у складу са њиховом структуром у укупној популацији ових народа, уз релативно мало учешће непродуктивног дела становништва, указује на то да су у логору страдали било као припадници односно симпатизери комунистичког покрета или пак као симпатизери странака грађанско-либералне, а самим тиме и анти-фашистичке оријентације.

Представљени подаци о страдању у логору Јасеновац јасно указују на значај његове улоге у уништавању цивилног становништва НДХ и Југославије. Сама чињеница да је у њему изгубило живот између 23,54 и 25,04% цивила НДХ и уједно између 17,53 и 18,03% свих цивила Југославије, потврђује ту чињеницу. За неке народе у НДХ Јасеновац представља

место где је највећи део њих уништен, чиме је његов значај за те народе неспоран. Тако је у њему живот окончало између 73,08 и 79,17% од свих страдалих Рома, као и 57,81 до 61,67% страдалих Јевреја. За друге народе представља место на коме је страдао релативно мали део њихових цивилних губитака (ако се о људским губицима уопште може говорити као малим или великим), 3,5% код муслимана и 11,15% код Хрвата. Како онда посматрати улогу Јасеновца у страдању српских цивила? У њему је страдало између 22,90 и 24,31% свих цивила српске националности са територије НДХ и између 17,95 и 18,81% цивилних губитака Срба уопште. То га по учешћу у страдању цивила сврстава између Јевреја и Рома, са једне, и муслимана и Хрвата, са друге стране. Мишљења смо да број српских жртава, који је скоро дупло већи од свих осталих заједно, издваја Јасеновац као јединствено стратиште и претвара га у парадигму злочина почињеног над овим народом. Ипак, увек треба имати на уму да је злочин учињен над српским народом у НДХ много шири, да је за његову организацију и извршење био потребан напор читаве државе са комплетним државним апаратом, уз учешће великог броја извршилаца и да Јасеновац представља само један његов део.

Учешће Јасеновца у страдању цивила појединих националности из НДХ

Да ли су презентирани резултати реални? За неке су сигурно мали, док су за друге претерани. Као што је напред речено они су производ достигнутих резултата у ревизији пописа, а прате до сада исказани тренд у кретању добијених података за одређене територије и одређене националности, тако да су корекције увек могуће, али не верујемо да ће битно утицати на приказани резултат и исказану структуру жртава. Време и будућа истраживања ће их оспорити или потврдити.

Summary

Suffering of Civilians of the Independent State of Croatia in the Concentration Camp Jasenovac

Key words: *World War II, NDH, Jasenovac, Suffering of Civilians*

According to the results of the revision of the census „War Victims 1941–1945“ from 1964 achieved so far, and following the trend of the yielded results observable until now, an estimate of the number of the victims of the Jasenovac concentration camp was made. All analyses were based on the estimated number of the perished.

The number of victims in Yugoslavia, which lies between 1.070.000 and 1.120.000, was taken as the point of departure. Calculating the number for the territory which is roughly equal to that of the ISC, we arrive at the number which lies between 695.000 and 742.000 victims, which makes up 65.65% of human losses of Yugoslavia, which is much, since the share in its total population was only 39.70%. Breaking down this figure to categories, shows that between 504.000 and 536.000 civilians had lost their lives in the ISC, which makes them 73% of the victims in the ISC. Among them there were 64.50% Serbs, 12.30% Croats, 7.70% Muslims, 6% Jews, 4.80% Gypsies, 1.25% members of other nationalities and 3.36% of unknown nationality. The estimated number of victims in the Jasenovac concentration camp ranges between 122.300 and 130.000 persons, which is 17.60% of the victims in the ISC, and at the same time 24.30% of the civilian victims in the ISC. Among the inhabitants of the ISC who lost their lives in one of the concentration camps in the ISC or out of it, the Jasenovac victims make up 72.50%. According to the years of the camp's operation, the largest suffering of 65.76% was registered in 1942. The ethnic make-up of the victims shows that there were between 77.000 and 81.000 Serbs (62.60%), between 18.000 and 19.000 Jews (14.60%), between 18.000 and 20.000 Gypsies (15.20%), between 7.000 and 7.500 Croats (5.80%), between 1.300 and 1.500 Muslims (1.10%) and between 1.000 and 1.200 others or of unknown nationality (0.87%). Some 76% of the killed Gypsies died there, as well as 60% of the killed Jews of the ISC, which makes it undoubtedly important for these two peoples. On the other hand, 3.5% Muslims and 11.15% Croats died there. How then, is the role of Jasenovac in the suffering of the Serbian civilians is to be regarded? 23.60% of all Serbian civilians in the ISC territory died there. This puts it, according to the share of the civilian victims, between the share of Jews and Gypsies on one and Muslims and Croats on the other hand. The number of Serbian victims, which is almost two time larger than the numbers of others put together, singles Jasenovac out as a

unique death camp and turns it into a paradigm of crimes committed against that people. However, one should keep in mind that the crime committed on the Serbs in the ISC was much broader and that for its organization and perpetration, the efforts of the whole state with its state apparatus and a large number of abettors were needed, as well as that Jasenovac was only one of its parts.